

SIGILII BIZANTINE INEDITE DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE

de ION BARNEA

Printre numeroasele sigilii bizantine de plumb transferate în ultimul timp de la fostul Cabinet Numismatic al Academiei Române la Muzeul Național de Istorie al R.S. României se află și o colecție de 22 exemplare provenind de la cunoscutul profesor universitar și bizantinolog N. Bănescu. Zece dintre aceste sigilii au fost publicate de fostul lor posesor¹, iar restul de 12 au rămas inedite. Dintre acestea noi am izbutit deocamdată să descifrăm nouă exemplare, pe care le prezentăm aici. Al zecelea exemplar, ce face obiectul comunicării noastre, nu este propriu-zis un sigiliu, ci un mic tipar de argint pentru sigilii de ceară roșie, care inițial a făcut parte din colecția fostului director al liceului român din Silistra, Pericle Papahagi, colecție care de asemenea a fost transferată în ultimul timp de la fostul Cabinet al Academiei Române la Muzeul Național de Istorie².

În ceea ce privește locul de proveniență, se cunoaște că un sigiliu (nr.4) din fosta colecție Bănescu și tiparul pentru sigilii din fosta colecție Papahagi au fost găsite la Silistra. Despre celelalte opt exemplare pe care le prezentăm nu se știe precis de unde provin. Publicând exemplarele la care ne-am referit mai înainte, N. Bănescu începe cu următoarea informație: "D-l George Chehaioglu, proprietarul Magazinului de antichități din Calea Victoriei, ne-a procurat o colecție de sigilii bizantine provenind, după declarația vânzătorului, dintr-un loc aproape de Dunăre, în Ialomița"³. Dacă declarația este adevărată și dacă și aceste sigilii, până acum inedite, fac parte din una și aceeași colecție, ne gândim în primul rând la orașul Călărași sau la vreo comună din apropierea lui, unde s-au mai găsit sigilii bizantine de plumb⁴. În acest caz micile obiecte câștigă în importanță, constituind tot atâtea documente în plus pentru legăturile dintre cele două maluri ale Dunării din zona fostei capitale a themei bizantine Paristrion (Paradounavon), orașul Dorostolon (Dristra), Silistra de astăzi. În continuare prezentăm cele nouă sigilii de plumb în ordinea vechimei și importanței lor, încheind cu tiparul de argint amintit.

1. Sigiliul lui Antiochos, patriciu. Sigiliu monogramatic, în stare de conservare mediocră; știrbit în marginea de jos și mai puțin în cea de sus. Diam. 21 mm.

Avers. Monogramă bloc, în chenar simplu, circular. Un mare X, legat cu A și T. Sus, o literă mică, ruptă (N ?), în stînga litera O,

mică, iar în dreapta o cruce cu brațele egale, îngroșate la extremități. Monograma ascunde probabil numele ANTIOXOY, indicând pe posesorul sigiliului.

Revers. Monogramă bloc, de asemenea în chenar simplu, circular; un mare Π, legat în dreapta cu un K mic. În partea de jos fiecare până a literei Π se termină cu câte o literă mică. Între cele două haste, sus, litera U. Monograma ascunde, presupunem, titlul ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ pe care-l deținea posesorul sigiliului? ΑΥΤΙΟΧΟΥ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ ("Sigiliul) lui Antiochos, patrikios. Sec. al VI-lea.

2. Sigiliul lui Theophilactos Dalassenos, protospătar și strateg. Sigiliu de plumb, mare, gros și greoi, tăiat în marginile de sus și de jos; știrbit și tocit pe ambele fețe, către margini, mai mult în partea de jos. Diam. 31 mm, grosimea 5 mm.

Avers. Legendă în patru rânduri, cu litere mari, bine conturate, tocite parțial, iar ultimul rând aproape în întregime:

+ Κ Ε Ρ Ο
ΗΘΕΙΤΩΣ
ΔΟΥΛΕΟ
... ΚΤ

+Κ(ύρι)ε βο-
ήθει τῷ σ(ῶ)
δούλ(ω) θεο-
[φυλάκ]τ(ω)

Revers. Continuarea legendei de pe avers, în patru rânduri, distruse mai mult în partea stângă, jos:

. Σ Π Α Θ,
ΣΤΡΑΤΗ
. Τ Ω Δ Α
Λ Α'

(πρωτο)σπαθ(αρίω)
στρατη-
[γ(ῶ)] τῷ Δα-
λα(σστηνῶ)

+Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ θεοφυλάκτῳ τῷ πρωτοσπαθαρίῳ, στρατηγῶ, τῷ Δαλασστηνῶ

În traducere: "Doamne ajută robului tău Theophilactos Dalassenos, protospătar (și) strateg". Sec. al XI-lea.

Deși legenda este mult distrusă în partea finală a ambelor fețe, tocmai unde se aflau prenumele și numele de familie ale titularului, credem că nu greșim dacă atribuim acest important sigiliu lui Theofilact Dalassenos, despre care cronicarul Cedren (t. II, p. 477) ne informează că era fiul lui Damian Dalassenos, fost duce de Antiohia în timpul împăratului Vasile al II-lea și omorât de emirii revoltați în anul 1003 (Cedren, t. II, p. 448), unul din înaintașii renumitei familii bizantine din care se trăgea Anna Dalassena, mama împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118). Un sigiliu aparținând aceluiași înalt personaj, purtând aceeași titulatură ca în cel de față, dar executat cu altă matriță, era cunoscut încă din secolul trecut⁵.

3. Sigiliul lui Nikita, protospătar al Chrysotriclinului. Plumb cu ambele fețe mult tocite și lovit pe margini, în special în dreapta aversului, care, din această cauză, este diformat. Diam. 22 mm.

Avers. Bustul Maicii Domnului, din față, nimbă, ținând la piept un medalion cu bustul lui Isus copil. În stînga se distinge un rest din

literele $\tilde{M}\tilde{P}$, iar în dreapta din $\Theta\tilde{V}$, ambele prescurtări ale denumirii "Maica Domnului".

Revers. Legendă în patru rînduri cu literele tocite în cea mai mare parte: $[\Theta\epsilon\omicron\tau\acute{o}\kappa\epsilon\beta\omicron\eta\tilde{\nu}\epsilon\iota]$

.....
 Νικητ(α)
 .ΙΚΗΤ.
 Α'ΣΠΑ.
 ΕΠΙΤ..Χ.
 .COT.
 (πρωτο)σπαθα(ρίω)
 'επί του χρ-
 υσοτρικλίνου

+Θεοτόκε βοήθει Νικήτα πρωτοσπαθαρίω ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου.

În traducere: "Maica Domnului ajută lui Nichita, protospătar, în serviciul "Sălii de aur" (sălii de audiențe a palatului).Sec.XI-XII.

În ciuda stării proaste de conservare a legendei, lectura și completarea de mai sus pare asigurată, datorită unor litere cheie care au scăpat de distrugere. Precizăm că aceeași lectură se întărește și pe un mic cartonaș ce însoțește sigiliul și care credem că aparține lui N. Bănescu.

4. Sigiliul unui protospătar al Chrysotriclinului și judecător al Thraciei și Macedoniei. Plumb mult oxidat. Diam.20x18 mm.

Avers. Bustul Maicii Domnului, din față, nimbă, descentrat spre stînga și mult tocit. În dreapta se disting literele $\Theta\tilde{V}$, partea a doua a obișnuitei prescurtări în limba greacă $M(\eta\tau\eta\rho\Theta\epsilon\omicron)\tilde{\nu}$ "Maica Domnului".

Revers. Legendă în cinci rînduri, parte căzut în afara suprafeței plumbului, parte tocite:

.....
 .. ΠΑΘ'ΕΠΙ
 ΓΚΛ...
 ΤΗΤΗΣ...
 . ΗCΣΜ..
 ΕΔΝ,
 [(πρωτο)σ]παθα(ρίω) ἐπὶ
 χρ(υσο)(τρι) κλ(ίνου) [κρi-
 τῆ τῆς [Θρά-]
 κ]ῆς (καὶ) Μ[ακ-]
 εδ(ο) ν(ίας)

... πρωτοσπαθαρίω ἐπὶ χρυσοτρικλίνου, κριτῆ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας.

În traducere: "... protospătar în serviciul sălii de aur, judecător al Thraciei și Macedoniei". Sec.XI-XII.

Deși nu se observă nici o urmă de literă, presupunem că în rîndul întîi al legendei se va fi aflat prenumele titularului sigiliului, care deținea titlul înalt de protospătar în serviciul mării săli de audiențe a palatului (Chrysotriclinului) și funcția de judecător al temelor unite ale Thraciei și Macedoniei, fapt întîlnit în timpul dinastiei Ducas și a Comnenilor⁶. Cu toate că nu este absolut sigură, întregirea de mai sus a legendei sigiliului pare cea mai verosimilă.

5. Sigiliul lui Theodor, strator imperial. Plumb ros pe margini,

oxidat și cu fețele parțial corodate. Diam.22 mm.

Avers. În chenar circular adâncit, reprezentarea Maicii Domnului tronând cu pruncul Iisus pe genunchi.

Revers. În chenar simplu circular, adâncit, legendă în cinci rînduri, parțial tocite, mai ales în partea stîngă, jos. Totuși lectura pare asigurată:

+ Η C	+ Η σ -
. Ρ Α Γ,	[ϖ] ρ α γ (ις)
. Ε Ο Δ Ο Ρ	[Θ] ε ο δ ο ρ (ου)
R C . . A T	β (α σ ι λ ι κ ο ũ) σ [τ ρ] ά τ -
ω Ρ,	ω ρ (ος)

+ Η σφραγίς Θεοδ(ώ)ρου βασιλικοŭ στρατί(ο)ρος.

În traducere: "Sigiliul lui Theodor, grăjdar imperial". Sec.XI-XII.

Strator - stratores aveau o dublă funcție: să însoțească și eventual să ajute pe împărat, cînd acesta încăleca pe cal și să aibă grijă de caii grajdurilor imperiale. În fruntea lor se afla un protostrator, funcție ce se înființează începînd din sec.al VI-lea, capătă treptat o importanță din ce în ce mai mare și se menține pînă la căderea Constantinopolului.

6. Sigiliul lui Mihail Melkomilos. Sigiliu patronimic presat cu un obiect tare, care a distrus ornamentul și inscripția marginală de pe avers și legenda de pe revers, în partea dreaptă și stîngă a fiecărei fețe. Diam.18 mm.

Avers. Cruce în cerc perlat cu două bare horizontale, înălțată pe trei trepte și împodobită cu un fleuron ce pornește de la bază, înălțîndu-se simetric și ondulat de o parte și de alta, pînă la bara mică transversală. În interiorul ceroului, pe margine, invocația: + K [ΥΡΙΕ ΒΟΤΗΘΕΙ] ΤΩ [ΣΩ ΔΟΥΛΩ].

Revers. Legendă în 4 rînduri, cu litere mari, bine conturate, din care unele de la începutul rîndurilor 2,3 și 4 au fost distruse prin presare:

+ M I	+ M I -
. A H A	[Χ] α ἡ λ
. Ε Λ Κ	[Μ] ε λ κ -
O M I A	ο μ (ι λ (ω))

+ Κύριε βοτήθει τῷ σῷ δούλῳ
+ Μιχαῆλ μελκομ(ή)λῳ.

În traducere: + "Doamne ajută robului tău + Mihail Melkomilos". Sec.X-XI.

Sigiliul aparține unui particular cu prenumele Mihail și numele de

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

familie cel mai probabil "Melkomilos", necunoscut nouă pînă acum. Acest nume are la bază o poreclă compusă din ΜΕΛΙΧΑ = un fel de lapte acru și ΜΗΛΟΝ(ΤΟ) = măr. Nu excludem posibilitatea ca al doilea cuvînt din care se compune porecla să fie substantivul ΜΥΛΟΣ (ὄ) moară, piatră de moară și dinte molar.

7. Sigiliul lui Constantin Kholides. Sigiliu patronimic cu o margine ruptă și cîmpul aversului deteriorat în mare parte. Diam. 22 mm ; diam. cercului perlat cu legenda 12 mm.

Avers. Distrus tocmai în mijloc, împreună cu invocația înscrisă în cerc perlat: [+Κ(ύρι) Ε ΒΟ(η) Θ(ΕΙ) Τῶ Σῶ ΔΟΥΛῶ]

Revers. În cerc perlat, legendă în patru rînduri, continuînd invocația de pe avers:

· Κ ὠ Ν	[+] ΚΩΝ(ΣΤΑΝΤΙΝῶ)
Τ Ω Χ Ο	Τ ὦ Χ Ο -
Λ Ι Δ Ε	Λ Ι Δ Ε

+ Κύριε βοήθει τῶ σῶ δούλῳ
+ Κωνσταντίνῳ τῶ Χολίδει.

În traducere: + "Deamne ajută robului tău + Constantin Kholides".
Sec. XII.

Spre deosebire de sigiliul precedent, cel despre care este vorba ne pune în fața unui patronimic care amintește demoul Kholleizilor (ΧΟΛΛΕΪΔΑΙ), cunoscut în Attica în epoca greacă clasică (dicț. Bailly, s. v.). Dacă între cele două nume există o legătură, așa cum înclinăm să credem, atunci sigiliul prezintă o deosebită importanță, arătîndu-ne continuarea acestui nume de familie antic grecesc pînă în perioada bizantină.

8. Sigiliu anonim. Sigiliu iconografic cu marginea parte tăiată, parte corodată, deformat și presat. Diam. 19 mm.

Avers. Bustul Maicii Domnului, din față, în atitudine de orantă, purtînd nimb și ținînd la piept medalionul cu Iisus copil. În stînga literele ΜΡ. Jos, în partea dreaptă, figura este distrusă prin presare, în rest, tocită și ștearsă, în mare măsură.

Revers. Bustul sf. Nicolae, din față, nimb, îmbrăcat în costum de arhieru, binecuvîntînd cu dreapta și ținînd la piept, cu stînga, Evangelia. Sffntul se recunoaște după figura și după inscripția ce-o însoțește, din care se mai păstrează în stînga ANIK, în coloană verticală, iar în dreapta ΛΑΟ, literele din numele ΝΙΚΟΛΑΟΣ care începea în partea stîngă. Intreaga figură este descentrată spre dreapta.
Sec. XI.

Se știe că sigiliile bizantine purtînd efigiile Maicii Domnului și a sffntului Nicolae sînt foarte răspîndite⁸.

9. Sigiliu anonim. Sigiliu iconografic destul de bine păstrat. Marginea puțin corodată și ruptă la extremitățile canalului pentru șnur. Diam. 25 mm.

Avers. În cerc perlat, mult mai mic decât suprafața plumbului, bustul Maicii Domnului, din față, cu nimb perlat, purtând chiton și maphorion și ținând la piept medalionul cu Iisus copil, care abia se distinge. În cîmp, de o parte și de alta, literele cunoscute ΜΡ ΘΥ.

Revers. În chenar, asemănător cu precedentul, bustul sfințitului Nicolae, din față, nimb, îmbrăcat în costum de arhieru, binecuvîntînd cu dreapta și ținînd la piept Evanghelia, cu stînga. În cîmp de o parte și de alta, în coloană, numele sfințitului: ΑΘ ΝΙΚΟΛΑ(ΧΟΣ). Sec. XII

10. **Tipar pentru sigiliu al Varvarei, soție de spătar.** Mic tipar turnat din argint pentru sigiliu de ceară. Tiparul are corp circular cu diam. de 13 mm, fiind prevăzută în partea de sus cu o balama fixă, cu două urechiușe perforate transversal (o urechiușă este ruptă). Ceea ce s-a păstrat reprezintă de fapt jumătatea cu tiparul propriu-zis. Ea are o față plană, pe care, într-un cerc perlat, încoțat, se află săpată în patru mici șiruri orizontale - cu litere de-îndoaselea (de la dreapta spre stînga), ce aveau să apară corect în relief, pe ceară - următoarea inscripție în limba greacă, precedată de o cruciuliță cu capetele brațelor ușor lățite:

+ R A P
R A P A C C
Π Α Θ Α Ρ
Ε Α C

+ Β α ρ -
β ά ρ α ς σ -
π α ρ α ρ -
έ α ς

+ Βαρβάρας σπαθαρέας

În traducere: "(Sigiliul) Varvarei spătăresei (soție de spătar"). Sec. XII.

Dosul bombat și subțiriindu-se spre margine dă micului obiect înfățișarea unei scoici, datorită îndeosebi celor zece șanțuri ce pornesc de sus în jos, în formă de raze, lărgindu-se treptat spre margine. Cea laltă jumătate a tiparului nu se știe precis cum arăta. Ea avea probabil aceleași dimensiuni și aceeași înfățișare ca și jumătatea păstrată, îndeplinind funcția de capac protector al tiparului propriu-zis, de care se prindea cu ajutorul balamalei fixe din partea de sus.

De mai multă vreme se cunoaște un număr nu prea mare de sigilii bizantine purtînd nume de femei. Către sfîrșitul sec. al XIX-lea Gustave Schlumberger menționa mai multe sigilii purtînd diferite titluri, funcții sau demnități feminine, abstractie făcînd de cele ale împărăteselor și principeselor de familie imperială. De atunci au mai apărut cîteva exemplare, dintre care, în cazul de față, merită să fie amintit unul din sec. X-XI, păstrat în colecțiile Cabinetului Numismatic al Muzeului Național de la Atena, care poartă următoarea legendă: +Μαρία πρωτοσπαθαρ [(α) και στρατ [η] ησα¹⁰.

După cîte cunoaștem, pînă în prezent n-a apărut nici un sigiliu bizantin cu titlul de σπαθαρέα. Tiparul de sigiliu de la Dorostolou este nu numai singurul pe care apare acest titlu, dar și unul din rarele

exemplare de acest tip, cunoscute pînă acum¹¹. De aici și importanța lui deosebită. Atît el, cît și sigiliile prezentate mai înainte constituie documente de o deosebită valoare istorică cu privire la legăturile dintre Bizanț și regiunea Dunării de Jos.

N O T E

- 1 N.Bănescu, O colecție de sigilii bizantine inedite, în ARMSI, t.XX, 1938, p.115-126 (1-12), nr.1-5,7, 9-11 + pl.I-II; idem, Sceau inédit de Katakalon, katépano de Paradounavon, în "Echos d'Orient", t.XXXV, 1936, p.405-408 și XXXIX, 1940, p.157-160; idem Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie, Bucarest, 1946, p.95-97.
- 2 Mulțumim și pe această cale vechiului prieten Octavian Iliescu, fost custode al Cabinetului Numismatic al Academiei R.S.România, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție aceste sigilii în vederea studierii și publicării lor.
- 3 N.Bănescu, O colecție de sigilii ..., p.115 (1).
- 4 I.Mititelu și I.Barnea, în SCIV, 17, 1966, 1, p.43; I. Barnea, în SCIV, 17, 1966, 2, p.277; idem, în "Byzantina", 3, Tesalonic, 1971, p.170, nota 61.
- 5 G.Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin, Paris, 1884, p.650, nr.1. Un sigiliu al aceluiași personaj publică J.Ebersolt, în "Revue numismatique", 18, 1914, p.402, nr.529.
- 6 Cf.G.Schlumberger, op.cit., p.162-163; 467-469 și 519; R.Guilland, Recherches sur les institutions byzantines, t.II, Berlin-Amsterdam, 1967, p.112.
- 7 R.Guilland, op.cit., t.I, p.478 și urm.; V.Laurent, Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican, Città del Vaticano, 1962, p.18.
- 8 G.Schlumberger, op.cit., p.56.
- 9 Ibidem, p.78.
- 10 C.M.Konstantopoulos, Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα Atena, 1917, nr.1046.
- 11 Un exemplar asemănător la N.A.Mouchmov, Un sceau en bronze du roi Michail Chichman (1323-1330), în "Izvestia - Bulletin Inst. Archéol.Bulgare", 7, 1932-1933, p.341-347 (bulgară cu rezumat în limba franceză), ne-a fost semnalat de Ernest Oberländer-Târnoveanu.

SCEAUX BYZANTINS DE LA COLLECTION DU MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE

Résumé

On publie neuf sceaux byzantins en plomb et une moule en argent

pour les boules sigillaires en cire rouge transférés de fraîche date de l'ancien Cabinet Numismatique de l'Académie Roumaine au Musée National d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie.

Au début, les sceaux faisaient partie de la collection du prof. N. Bănescu et, à l'exception d'un seul exemplaire (no.4), qui a été trouvé à Dorostolon (Silistra) on ne connaît pas avec certitude leur provenance.

On suppose qu'ils aient été découverts dans la région de la ville de Călărași, située devant Silistra sur la rive gauche du Danube. Pourtant il est bien probable que ceux-ci proviennent toujours de la capitale de l'ancien thème Paristrion.

Le moule pour les sceaux provient de Silistra et au début faisait partie de la collection de Pericle Papahagi, ancien proviseur du Lycée Roumain de la ville.

Le premier des sceaux présentés est un sceau à monogramme datant du VIe siècle, et qui cache probablement le nom d'un certain Antiochos Patricios.

Le second sceau et le plus important en même temps porte le nom de Théophylactes Dellassenos, protospathaire et stratège (le XIe s.), le troisième porte le nom de Nichita, protospathain et membre et Chrysotriclinium du palais impérial, le quatrième appartient à un protospathaire, membre du Chrysotriclinium et juge des "thèmes unis de la Thrace et de la Macédoine, et le cinquième à Théodor, en tant que titulaire, straton à l'écurie impériale, tous les quatre appartenant aux XIe-XIIe siècles. Les exemplaires numéros 6 et 7 sont deux sceaux patronymiques appartenant l'un à Michail Melkomilos (X^e-XIe s.) et l'autre à Constantin Kholides (XIIe s.). Les sceaux numéros 8 et 9 sont uniquement de type iconographiques et datent du XIe et du XIIe s.

Le petit moule en argent fait pour les sceaux porte le nom d'une certaine "Barbara spatharesse" (XIe-XIIe s.).

Tous les sceaux et le moule dont on a parlé plus haut sont des documents importants pour les relations de Byzance avec la région du Bas Danube au XIe et au XIIe s.